

ПРОБЛЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ УЧНІВ ІЗ ЗПР НА ЕТАПІ ПЕРЕХОДУ ДО СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТНЬОЇ ЛАНКИ

Стаття присвячена особливостям перехідного періоду з молодшої до середньої ланки учнів із ЗПР. Розглянуто новоутворення молодшого шкільного віку особливості молодших підлітків (вікові, індивідуальні). Наведено причини і зовнішні прояви дезадаптації до середньої школи. Проаналізовано причини можливих труднощів у навчанні дітей цього перехідного періоду. Наведено складові готовності до навчання в середній школі.

Ключові слова: діти із ЗПР, психологічна готовність до навчання в середній школі, перехідний період з молодшої до основної школи, молодший підлітковий вік.

Стаття посвящена особенностям периода перехода от младшего к среднему звену учеников с ЗПР. Рассмотрены новообразования младшего школьного возраста, особенности младших подростков (возрастные, индивидуальные). Проанализированы причины возможных учебных трудностей у детей в этот переходный период. Представлены составляющие готовности к обучению в средней школе.

Ключевые слова: дети с ЗПР, психологическая готовность к обучению в средней школе, переходный период из младшей в среднюю школу, младший подростковый возраст.

Важливою умовою успішності навчально-виховної роботи в школі інтенсивної педагогічної корекції є урахування специфіки психологічних особливостей учнів із затримкою психічного розвитку (далі ЗПР), особливо у перехідні періоди їх життєдіяльності. Одним з таких періодів є перехід з початкової школи до основної. У цей час у дітей часто спостерігається недисциплінованість, підвищення рівня ситуативної тривожності тощо. Важливим також є ставлення учнів до навчальної діяльності і ті базові мотиви що зумовлюють соціально-психологічну активність учня.

Аналіз фахової літератури та шкільної практики свідчить про те, що перехід на другий ступінь освіти не завжди відбувається в учнів безконфліктно і безболісно, та психологічна неготовність учнів до

переходу в 5 клас на сьогодні є проблемою. Не всі школярі виявляються психологічно готовими до подолання труднощів адаптаційного періоду, не всі підіймаються в своєму розвитку до рівня відповідності новим, більш високим, ніж на першому ступені освіти, вимогам [5].

Цей перехід сприймається як досить важкий період. Діти із ЗПР, за даними наукових досліджень, відчують адаптаційні труднощі на самому початку шкільного навчання, а наприкінці початкової школи дитина має бути особистісно, психологічно і функціонально не готовою до переходу до наступної освітньої ланки. В літературі цей період називають по-різному – перехідним періодом, "проблемою п'ятих класів" (О. Кравцова) "синхронізацією двох криз" (Г. Цукерман) "мікрокризою п'ятих класів" (Т. Князева) тощо. Але сутність полягає в тому, що психологічна неготовність до нових вимог, до подолання труднощів адаптаційного періоду сприяє не тільки негативному ставленню до школи і до навчання, але й погіршенню соматичного і психологічного здоров'я школярів [4].

Загальнотеоретичні положення досліджуваної проблеми були розроблені в наукових працях Л. Божович, Л. Виготського, І. Дубровіної, Д. Ельконіна, Г. Костюка, О. Леонтєва. Онтогенетичні аспекти цієї проблеми висвітлювались в роботах Т. Князевої, Н. Лебедевої, Л. Слугіної, Д. Фельдштейна, Г. Цукерман.

У галузі спеціальної психології велися і ведуться розробки в плані вивчення та корекції психологічної готовності до навчання у дітей із ЗПР. Їх фундаментом є теоретичні положення Л. С. Виготського про єдність законів розвитку нормальної і аномальної дитини, закладені ним в концепції культурно-історичного розвитку психіки і працях, присвячених вивченню специфіки формування психічної діяльності при різних дефектах розвитку. Значний внесок у розробку різних аспектів вивчення і корекції готовності дітей із ЗПР до навчання в школі внесли дослідження Т. Власової, Т. Єгорової, З. Калмикова, Л. Кузнецової, І. Кулагіної, У. Лубовського, Р. Тригер, У. Ульянової, С. Шевченка та інших дослідників. Однак, незважаючи на те, що проблема готовності до навчання має вже солідний арсенал наукових досліджень, в основному вони пов'язані з вивченням готовності дітей дошкільного віку до початкової освіти. Між тим, сама проблема набагато ширше.

Проблемам навчання та виховання дітей із ЗПР у дошкільний і початковий період шкільного навчання присвячений ряд спеціальних досліджень у спеціальній психології та педагогіці. Особливу увагу дослідники звертають на сутність та закономірності психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку із ЗПР (Т. Вісковатова, Т. Власова, Т. Ілляшенко, К. Лебединський, В. Лубовський, М. Певзнер, Т. Сак,

С. Тарасюк, У. Ульєнкова, та ін.). Існує чимало досліджень, що присвячені питанням вивчення та корекції готовності дітей із ЗПР до навчання в школі (Т. Власова, Т. Єгорова, З. Калмиков, Л. Кузнецова, І. Кулагіна, Р. Тригер, С. Шевченко та ін.).

Незважаючи на дослідження окремих сторін психічної діяльності дітей із ЗПР, готовності до школи в молодшому шкільному віці неопрацьованими залишаються багато теоретичних та організаційно-прикладних аспектів корекційно-розвивальної роботи з молодшими підлітками із ЗПР, що призвело до виникнення ряду проблем у цій галузі [4]. Варіативність видів затримки психічного розвитку та різних нервово-психічних порушень, які можуть їх супроводжувати, породжує проблему науково обґрунтованої організації психолого-педагогічного освітнього простору, яке було б адекватно специфіці індивідуального розвитку дитини. Найважливішим аспектом цієї проблеми, який не знайшов поки свого остаточного вирішення, є питання оцінки ефективності корекційно-розвивального навчання на першому ступені, визначення якості проведеної корекції та готовності школярів із ЗПР до переходу на другий ступінь освіти

Але, недостатня розробка теоретичних і прикладних аспектів проблеми психологічної готовності перехідного періоду школярів із ЗПР зумовили вибір теми статті.

Метою даної роботи є теоретичний аналіз психологічних особливостей і проблем психологічної готовності школярів із ЗПР у період переходу з молодшої до основної школи.

Відповідно до концептуальних положень вітчизняної психології, діти 10 – 12 років є молодшими підлітками, знаходяться в передкризовій ситуації щодо психічного розвитку, в критичному періоді щодо особистісного розвитку і в перехідній ситуації щодо соціального навчання. Тому цей період має свої психологічні особливості.

Одним з найважливіших періодів у житті школяра є період закінчення початкової школи і перехід на середній щабель шкільного навчання. Цей перехід традиційно вважається одною з найбільш складних психолого-педагогічних проблем, а період адаптації в 5-му класі - одним з найважчих періодів шкільної освіти [6].

З педагогічної точки зору стан учнів у цей адаптаційний період характеризується низькою організованістю, недисциплінованістю, зниженням інтересу до навчальної діяльності, з психологічної низьким рівнем вольового контролю, несамостійністю, тривожністю.

Психологічні проблеми дітей під час перехідного періоду від початкової школи в середню можуть бути пов'язані як з об'єктивними змінами в організації навчально-виховного процесу, так і з

особистісними процесами, характерними для молодшого підліткового віку (передкризового періоду, предпубертату).

До об'єктивних змін в організації навчально-виховного процесу можна віднести такі:

1) сам факт переходу в середню освітню ланку, який висуває нові вимоги до дитини;

2) проведення уроків різними вчителями;

3) кабінетна система навчання;

4) збільшення навчального навантаження (поява нових навчальних дисциплін, інший рівень викладання матеріалу (більш теоретичний), що вимагає нового типу мислення; збільшення кількості уроків; прискорення інтенсивності, внутрішнього темпу уроку; розширення обсягу навчальної інформації тощо);

5) нові однокласники (якщо дитина змінила школу або в клас прийшли новенькі) [1,3].

Ці нові і досить різкі зміни умов навчання у середніх класах можуть виступати причинами дезадаптації п'ятикласників .

Перехід від дитинства до підліткового віку, який збігається із переходом до середньої школи, характеризується бурхливими змінами у фізіології та психіці дитини (Н. Анікеєва, М. Боришевський, О. Киричук, Я. Коломинський, І. Кон, Д. Фельдштейн, К. Левін та ін.). Він насичений драматичними переживаннями та конфліктами.

До вікових особливостей молодшого підліткового віку відносимо таке:

– індивідуальну (між різними дітьми);

– переорієнтацію спілкування з дорослих на однолітків (провідна діяльність);

– розвиток у напрямку нового рівня самосвідомості, розвитку особистісної рефлексії, “Я-концепції” (центральне вікове особистісне новоутворення);

– у моральному розвитку – некритичність засвоєння групових норм, перенесення оцінки вчинку на особистість в цілому, полярність моральних оцінок ("біле – чорне") [5].

Проблеми формування психологічної готовності дітей до навчання в середній школі, безумовно, пов'язані із резервами молодшого шкільного віку, якщо мати на увазі закономірну тенденцію до зниження адаптації дитини в перехідні періоди розвитку. Це означає, що багатьох проявів підліткової дезадаптації можна уникнути (частково або повністю), якщо в стабільний період попереднього розвитку, тобто в молодшому шкільному віці, цілеспрямовано формувати у дитини психологічний механізм, що дозволяє адекватно прийняти ту нову ситуацію діяльності

та спілкування, в яку йому належить увійти напередодні кризового періоду [1,5].

Першу спробу визначити "готовність до навчання в середній школі" зробила Т. Юферева, виділивши такі її складові:

1) сформованість основних компонентів навчальної діяльності, успішне засвоєння програмного матеріалу;

2) новоутворення молодшого шкільного віку - довільність, рефлексія, мислення в поняттях (у відповідних віку формах);

3) якісно інший, більш "дорослий" тип стосунків з учителями та однокласниками [4].

Становлення психологічної готовності у дітей із ЗПР в силу об'єктивних причин має більш складний і тривалий характер порівняно з однолітками, які розвиваються в нормі.

Необхідність вивчення закономірностей і специфіки психосоціального розвитку дітей із ЗПР зумовлена, перш за все, потребами педагогічної практики, оскільки значна частина цих школярів позначена як невстигаючі.

Становлення дитини із ЗПР як суб'єкта навчальної діяльності, корекція його психічного розвитку, як відомо, не завжди успішно здійснюється протягом навчання в початковій школі. На думку багатьох дослідників (Т. Власова, Т. Князева, І. Левченко, О. Усанова, В. Петрова та інші) серед учнів початкових класів з відхиленнями у розвитку найбільшу кількість складають діти з різними формами ЗПР і порушеннями мови. Необхідно відзначити наступний факт: якщо порушення мови корегуються фахівцем-логопедом, то діти із ЗПР в загальноосвітній школі практично залишаються без цілеспрямованої дефектологічної допомоги.

Особливо загострюються труднощі дітей із ЗПР у передкризові й кризові періоди: якщо в початковій школі корекційно-розвивальні завдання не були вирішені на належному рівні, то з новою силою вони заявляють про себе вже в середній школі [2].

До моменту надходження в 5 клас затримка їх психічного розвитку, яка не була подолана на першому етапі навчання, ускладнює їм успішний перехід в середню школу. У цілому в учнів із ЗПР спостерігаються нижчі показники успішності адаптації, ніж в учнів із нормальним психічним розвитком. Це проявляється перш за все: у більш низької навчальної мотивації, низькому рівні розвитку пізнавальної потреби, більш високої шкільної тривожності.

Серед причин можливих труднощів у навчальній діяльності молодших підлітків із затримкою психічного розвитку можна назвати такі.

- вікові обмеження та індивідуальні особливості учнів, які не враховують вчителі під час навчальної роботи,
- об'єктивні зміни в організації навчально-виховного процесу,
- відсутність наступності між вимогами початкової і середньої освітньої ланки, як в плані навчання, так і в плані вимог до поведінки школярів,
- недостатня навчальна підготовка у попередній період (прогалини в знаннях, формальне засвоєння навчального матеріалу тощо),
- несформованість компонентів навчальної діяльності,
- несформованість новоутворень молодшого шкільного віку,
- особливості навчальної мотивації (падіння навчальної мотивації і інтересу до навчання, утруднення знаходження особистісного сенсу учіння),
- особливості спілкування, обумовлені зниженою пізнавальною активністю і специфікою розумової діяльності, перешкоджають успішній соціалізації особистості [3,5].

Наявність наведених вище труднощів свідчить про низьку готовність до переходу у середню школу дітей із ЗПР.

Також проблеми адаптаційного періоду пов'язані з труднощами що виникають у взаєминах між п'ятикласниками і вчителями основної школи, а саме:

- незнання вікових та індивідуальних особливостей дітей;
- відсутність уваги до особистісного розвитку;
- неузгодженість, ускладнення вимог з боку вчителів до п'ятикласників;
- неправильна організація взаємодії в дитячому колективі;
- невміння обрати стиль педагогічного спілкування з учнями [4].

Ці факти знижують відповідальність і старанність п'ятикласників, що призводить до неуспішності, підвищеної тривожності та шкільним неврозам

Зниження адаптації дитини в перехідні періоди розвитку означає, що багатьох проявів підліткової дезадаптації можна уникнути (частково або повністю), якщо в стабільний період попереднього розвитку, тобто в молодшому шкільному віці, цілеспрямовано формувати у дитини адаптаційні психологічні механізми. Таким чином, виникає необхідність проведення спеціальної, цілеспрямованої роботи з підготовки дітей із ЗПР до переходу в середні класи. Цьому, на наш погляд, сприятиме психологічний супровід молодших підлітків із ЗПР.

Основною метою психолого-педагогічного супроводу учнів у цей період є формування у них психологічної готовності до переходу в

середню ланку школи і допомога в адаптації до нових умов навчання. Центральними завданнями супроводу на цьому етапі можуть бути:

1. Діагностика психологічної готовності учнів до навчання в середній ланці школи та виявлення дітей з низьким рівнем готовності.

2. Створення психолого-педагогічних умов для формування в учнів інтелектуальних і особистісних передумов успішного навчання в середній ланці.

3. Надання психологічної допомоги школярам, які мають низький рівень психологічної готовності до навчання в середній школі.

4. Організація адаптаційного періоду для учнів 5-х класів [2].

Отже, успішне вирішення завдання переходу учнів із ЗПР до середньої освітньої ланки є актуальною і складною теоретичною і практичною проблемою.

Об'єктивні зміни організації навчально-виховного процесу та вікові і особистісні особливості дітей із ЗПР можуть викликати ускладнення переходу з молодшої до середньої школи.

Складовими готовності до навчання в середній школі можна вважати сформованість навчальної діяльності і успішне засвоєння навчальної програми початкової школи; сформованість новоутворень молодшого шкільного віку (довільності, рефлексії, понятійного мислення у відповідних вікових формах); наявність особистісних утворень молодшого підлітка у дитини 4-го класу, зокрема, якісно нових взаємин із дорослими і однолітками.

Вирішення проблеми переходу до навчання в середню школу дозволить виявити психологічні умови і механізми, що визначають успішне входження п'ятикласників із ЗПР у нову соціальну ситуацію навчання; уникнути синхронізації освітньої і вікової кризи у дітей; цілеспрямовано і послідовно готувати до переходу на другу ланку освіти всіх учасників навчально-виховного процесу (дітей, батьків, вчителів).

Перспективи дослідження полягає в організації дослідження психологічних проблем учнів із ЗПР при переходу до навчання з молодшої до середньої освітньої ланки. Побудувати і запропонувати модель психолого-педагогічного супроводу учнів даної категорії.

Список використаних джерел

1. Битянова М.Р., Азарова Т.В., Афанасьєва Е.И., Васильєва Н.Л. Работа психолога в начальной школе. – М.: Генезис, 2001. – 352 с.
2. Винокурова Г.А. Психологическое сопровождение учащихся с задержкой психического развития на этапе перехода в среднее звено школы // Дефектология. – 2004. – № 6. – С. 32-34.

3. Дзюбко Л.В. Психологічні проблеми переходу учнів з молодшої до основної школи // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 121-123.
4. Князева Т.Н. Психологическая готовность ребенка к обучению в основной школе: структура, диагностика, формирование. – СПб.: Речь, 2007. – 119 с.
5. Справочник психолога средней школы / О.Н. Истратова, Т.В. Эксакусто. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 511 с.
6. Цукерман Г.А. Переход из начальной школы в среднюю как психологическая проблема // Вопросы психологии. – 2001. – № 5. – С. 19-31.

Article is devoted to the peculiarities of the transition from junior to secondary schools children with the delay of psychical development. The specific situation of development and learning of students at this stage of school life are emphasized. Objective changes in the organization of the educational process, age and individual characteristics of children, which may cause difficulties in the transition from primary to secondary school are distinguished in the article.

Keywords: the delay of psychical development, psychological readiness to learn in high school, transition from junior to high school, junior adolescence.

Отримано 30. 05.2011 р.